POPULÁCIA SLOVENSKA Z POHĽADU DRUHÉHO DEMOGRAFICKÉHO PRECHODU

Miloš Bačík

Abstract

The article deals with the population of Slovakia from the point of view of the second demographic transition. The first demographic transition was characterized by the shift from the extensive type of the demographic reproduction - when a lot of children were born but only a few of them reached the adult age - to the intensive type when few children are born and vast majority of them reaches the adult age. The most typical feature of the second demographic transition is the change in the family values and reproduction behavior and the shift in the system of values in general. A relatively easy access to birth control treatment caused changes in traditional moral norms. Furthermore the status of marriage decreased significantly despite dominant Christian catholic tradition among the Slovak population.

Keywords: population, second demographic transition, basic demographic characteristics, changes in family and reproductive behavior, declined credit marriage

Úvod

Biologické populácie majú z dlhodobého hľadiska tendenciu udržiavať svoj počet na rovnovážnej úrovni, čo znamená, že sa rodí približne toľko jedincov koľko ich umiera. V demografii takýto stav označujeme termínom stacionárna populácia (má nulovú mieru prirodzeného prírastku, stály počet obyvateľov a nemennú vekovú štruktúru). Ľudské populácie sa udržujú v stacionárnom stave len výnimočne, majú skôr tendenciu zväčšovať sa. V demografickej terminológii to zodpovedá stabilnej populácii, ktorej miery plodnosti a úmrtnosti podľa veku sa v čase nemenia (hrubá miera prirodzeného prírastku je teda konštantná) a miera migračného prírastku, resp. úbytku je nulová. Populácie sa však môžu aj zmenšovať (skôr výnimočne), čo v demografickej terminológii zodpovedá nestabilnej populácii, ktorej miery plodnosti a úmrtnosti podľa veku sa v čase menia (hrubá miera prirodzeného prírastku je teda premenlivá), pričom populáciu sprevádza migračný úbytok.

Cieľom predloženého príspevku je stručná charakteristika druhého demografického prechodu v populácii Slovenska z pohľadu tých faktorov, ktoré ho výrazným spôsobom ovplyvnili. Metodika práce vychádza z použitia tradičných metód (historická, komparatívna, štatistická) a jej štatistické spracovanie sa opiera o údaje z evidencie pohybu obyvateľstva a o dáta z cenzov.

Prvý demografický prechod

Pojem prvý demografický prechod (revolúcia) zaviedol Landry (1934) na označenie procesov spojených s postupnou zmenou úmrtnosti a pôrodnosti z vysokej na nízku úroveň. Môžeme ho charakterizovať ako prechod od extenzívneho typu demografickej reprodukcie - kedy sa veľa detí rodí a len málo z nich sa dožíva veku dospelosti, k typu intenzívnemu - kedy sa rodí málo detí a prakticky všetky sa dožívajú dospelosti. Začiatok prechodu sa datuje do 18. storočia, kedy impulzom pre jeho vznik sa stala priemyselná revolúcia v západnej Európe. Prechod sprevádzalo niekoľko fáz v rámci modelu demografického cyklu (napr. Pavlík, 1964, Kosiński, 1967, Mládek, 1992), do ktorých vstupovali jednotlivé populácie v rozdielnom časovom slede. Pre prvú fázu boli charakteristické vysoké hodnoty hrubých mier pôrodnosti a úmrtnosti a nízky prirodzený prírastok. V poslednej piatej fáze dochádzalo k stabilizácii hrubých mier s takmer nulovým prirodzeným prírastkom, pričom počet obyvateľov stagnoval. Koniec prechodu v krajinách západnej Európy sa datuje do polovice 20. storočia, v krajinách východnej Európy približne na jeho konci. Populácia Slovenska „vstúpila“ do prechodu približne v polovici 19. storočia a tento proces bol ukončený začiatkom 90. rokov minulého storočia, kedy dochádzalo k výrazným transformačným procesom v spoločnosti.

Druhý demografický prechod

Holandžania Lesthage a Van De Kaa (1986) a Van De Kaa (1987) použili termín druhý demografický prechod (revolúcia) vo svojich štúdiách na označenie demografického vývoja po druhej svetovej vojne v krajinách západnej Európy. Podotýkame, že pojem sa vôbec netýkal zmien v úrovni úmrtnosti, kde pokračovalo postupne jej pomalé zlepšovanie. Po vojne došlo k zvláštnej situácii, ktorá sa prejavila v dvoch momentoch: klesol sobášny vek a posunul sa začiatok sexuálnych stykov. Skoršie sobáše znamenali zvýšenie plodnosti mladých žien. V povojnovom období ešte stále platilo, že interval medzi sobášom a prvým pôrodom zostával relatívne krátky (t.j. sobáš sa automaticky spájal so založením rodiny). Klesajúci vek pri prvom sobáši sa zákonite musel skôr, resp. neskôr dostať do rozporu s mentálnou nedospelosťou, s nepripravenosťou mladých ľudí založiť si rodinu. V polovici 60. rokov 20. storočia prichádza na „scénu“ jednoduchá, účinná a pomerne spoľahlivá antikoncepcia, ktorá „odloženie“ narodenia dieťaťa značne zjednodušuje. Ďalším motívom odkladania narodenia prvého dieťaťa bolo venovanie sa rozvoju vlastnej osobnosti. Hospodárstvo už prekonalo povojnové ťažkosti, hlavnú úlohu v spoločnosti preberajú služby, veda a technika a tak životnú úroveň jednotlivca určuje prevažne úroveň a kvalita jeho vzdelania a kontinuálneho vzdelávania. Antikoncepcia postupne mení svoju úlohu - z prostriedku na obmedzenie počtu detí v rodine sa stáva prostriedkom na plánovanie

rodiny, pričom nerieši len otázku koľko ale aj otázku kedy. Stráca sa vzťah medzi sobášom a založením rodiny a interval medzi sobášom a prvým pôrodom sa predlžuje. Zákonite klesá plodnosť a najmä ubúda detí vyššieho poradia. Prijímaním potratových zákonov v 70. rokoch 20. storočia sa demografická situácia komplikuje. Ubúda nechcených detí (taktiež pôrodov vyššieho poradia) a plodnosť klesá už pod záchovnú hodnotu, ktorá nezabezpečuje jednoduchú reprodukciu v populácii. V tomto období sa začína postupne meniť celkový pohľad na spolužitie partnerov a vôbec úlohu manželstva. V spoločnosti slabne tlak na uzavieranie sobášov, ktoré sa posúvajú stále do vyššieho veku a uzatvárajú sa dokonca až po narodení dieťaťa, prípadne sa neuzatvárajú vôbec. Kohabitácie sa stávajú rovnako prirodzenými ako konsenzuálne zväzky. Pôrodnosť klesá a v polovici 80. rokov 20. storočia sa stabilizuje na úrovni hlboko pod hodnotou úhrnej plodnosti 2,1.

Dve kľúčové zmeny, antikoncepcia a manželstvo neprebehli v jednotlivých krajinách (vrátane Slovenska) rovnako. Je to ostatne prirodzené a závislé od stupňa vývoja spoločnosti, politických pomerov, hospodárskej situácie a historických osobitostí (najmä tradícií).

Demografický prechod a populácia Slovenska

Populačný vývoj na Slovensku po februári 1948 a po novembri 1989 sa pri spätnom pohľade javí ako celkom prehľadnou postupnosťou zmien, ku ktorým zákonite muselo dôjsť. V prvej polovici 20. storočia manželské páry (najmä v urbánnom prostredí) spontánne a vedomo obmedzovali počet narodených detí na počet, ktorý považovali pre seba i pre svoje deti za najpriateľnejší. Úroveň realizovanej plodnosti sa zbližila s hospodárskym vývojom. V rokoch hospodárskej krízy výrazne poklesla, k oživeniu došlo v „predvečer“ druhej svetovej vojny a taktiež počas prvých vojnových rokov. Iné pomery existovali v rurálnom prostredí s agrárnym preľudnením a stále pretrvávajúcou pomerne vysokou ekonomickou „hodnotou“ detí.

Po zmene politického systému pokračoval trend oživenia. V roku 1952 sme zaznamenali historicky najvyššiu pôrodnosť - 100 824 živonarodených detí. Bolo odstránené „vykorisťovanie“ a „nezamestnanosť“, plánovaním hospodárstva sa vytvárali predpoklady trvalého ekonomického rastu a zabezpečenia sociálnych istôt obyvateľstva. Pre hospodársku a sociálnu politiku štátu medzi iným bolo príznačné:

- industriálna výroba → pracovné príležitosti → plná zamestnanosť
- bezplatná zdravotná starostlivosť a rast životnej úrovne
- hromadná komplexná bytová výstavba
- vyšší kredit osôb, žijúcich v manželstve
- nízko úročené pôžičky, ktoré sa ešte znižovali po narodení detí (neskôr dokonca bezúročné mladomanželské pôžičky)

Vytváral sa obecný dojem, že v týchto podmienkach sa bude stabilizovať populačný vývoj na trvale priaznivej úrovni. Skutočnosť však bola omnoho zložitejšia. Prvým negatívnym zásahom do rodinných perspektív bola menová reforma, ukončenie lístkového systému a „uvoľnenie“ cien. Prostriedky, ktoré stačili predtým rodine na výchovu troch detí, odpovedali po roku 1953 nákladom na dve deti (Kučera, 2008). Vysoká sociálna homogenizácia sa postupne odrazila i v rodinnom a reprodukčnom správaní. Takmer všetci príslušníci tej istej generácie sa chovali obdobne - vytvorením stabilného modelu demografického správania. Na rozdiel od povojnovej situácie a situácie v západnej Európe sa plodnosť žien sústredila do krátkodobého vekového rozpätia (Fialová, 1998). Zaužívaným scenárom bolo, po získaní vzdelania a kvalifikácie uzavrieť sobáš a rýchlo mať dve deti. Až do konca 80. rokov 20. storočia sa udržiavala vysoká intenzita sobášnosti. Podľa vtedajších tabuliek sobášnosti slobodných, by do tridsiatich rokov vstúpilo do manželstva cez 90 % mužov a viac ako 96 % žien. Kombináciou sociálnej politiky, mzdovej praxe a vysokej zamestnanosti žien sa vyvinul stav, kedy pre mladé rodiny bolo najvýhodnejšie mať deti čo najskôr a čo v najkratšom intervale. Závislosť hrubej miery pôrodnosti na vekovej štruktúre žien bola v reálnom socializme veľmi tesná (Aleš, 1995). Priemerný vek matiek pri narodení prvého dieťaťa dosiahol cca 22 rokov, druhého cca 25 rokov. Ženám nad 30 rokov sa rodilo stále menej detí (na konci 80. rokov 20. storočia necelých 15 %). S tým, že sa počet nikdy nevydatých žien znížil na historické minimum, rozšíril sa podiel žien, ktoré mali aspoň jedno dieťa. Až 90 % žien porodilo svoje prvé dieťa do veku 25 rokov (Potančoková, 2010).

Pre väčšinu populačných procesov v období socializmu bolo podľa Vereša (1991) príznačné adjektívum „vysoká“, či už pôrodnosť, úmrtnosť (s výnimkou dojčenskej úmrtnosti), potratovosť, sobášnosť a rozvodovosť (tab. 1). Po roku 1989 bolo adjektívum „vysoká“ pôrodnosť, úmrtnosť, potratovosť, sobášnosť s výnimkou rozvodovosti nahradené termínom „klesajúca“ (tab. 2). Transformačné procesy v spoločnosti sa premietli do nárastu nerovností (najmä v príjmoch), nezamestnanosti a existencie chudoby v kontraste s bohatstvom majetnejších vrstiev. Ekonomická transformácia sa spájala s recesiou, znížením reálnych príjmov a zvýšením nákladov a to aj na výchovu detí, čo zákonite viedlo k poklesu pôrodnosti. Pastor (2000) vplyv ekonomických faktorov na úroveň a vývoj pôrodnosti potvrdil aj štatistickými metódami. Medzi hrubou mierou pôrodnosti a niektorými ekonomickými premennými (napr. reálnou mzdou) existuje štatisticky významná nepriama korelácia. S rastúcou hodnotou druhého faktora sa znižuje miera pôrodnosti.

Podstatnú časť druhého demografického prechodu predstavujú zmeny v rodinnom a reprodukčnom správaní a posun v systéme hodnôt. Rozšírenie hormonálnej antikoncepcie takmer okamžite vyvolalo zmenu tradičných morálnych noriem. Väčšina príslušníkov tej istej generácie sa chovala obdobne, vytvorením nového modelu demografického cyklu. Zaužívaným sa stal scenár - po

získaní vzdelania resp. kvalifikácie neuzavrieť sobáš a nemať rýchlo dieťa prípadne deti, alebo dokonca ich nemať vôbec (Bačík, 2014). Prvá polovica 90. rokov bola obdobím intenzívneho znižovania sobášnosti. Vstup do manželstva v nízkom veku najmä vo vekovej skupine 20 - 24 rokov stratil predchádzajúcu príťažlivosť zaužívaného scenára v socializme. Tento pokles sa v nasledujúcom období zmiernil, ale aj napriek tomu bolo v roku 2001 na Slovensku uzavretých „len“ 23 795 sobášov pri historicky najnižšej hrubej miere sobášnosti 4,4 ‰. Zhruba do polovice 60. rokov minulého storočia sa priemerný vek snúbencov znižoval, potom sa zastavil na dosť nízkej úrovni pri vysokom podiele príliš mladých manželstiev (Kučera, 1988). Od konca 80. rokov sa priemerný vek snúbencov kontinuálne zvyšuje (napr. v roku 2015 bol u mužov na úrovni 33,4 rokov a u žien 30,4 rokov).

Tab. 1: Vývoj základných demografických charakteristík v období socializmu (vybrané roky)

Table 1: Development of basic demographic characteristics during the socialist period (selected years)

Hrubé miery (‰)	1950	1960	1970	1980	1989
sobášnosť	11,3	8,1	7,9	7,9	6,9
rozvodovosť	0,5	0,6	0,8	1,3	1,6
potratovosť	1,5 ¹⁾	7,4	7,9	8,2	10,7
pôrodnosť	22,8	22,1	17,8	19,1	15,2
úmrtnosť	11,5	7,9	9,3	10,2	10,2
dojčenská úmrtnosť	103,3	28,6	25,7	20,9	13,5
stredný stav (v tis.)	3 463,4	3 994,3	4 528,4	4 984,3	5 276,2
index rastu ²⁾	100,0	115,3	130,8	143,9	152,3

¹⁾ v roku 1953 ²⁾ rok 1950 = 100 %

Zdroj: FSU (1989), ŠÚ SR (1994)

Populácia Slovenska, ako by sa i v reprodukčnom správaní chcela veľmi rýchlo prispôbiť západným krajinám, kde sa kladie podstatne väčší dôraz na individualizmus a vlastnú sebarealizáciu. Klesol kredit manželstva a to aj napriek dominantnej kresťansko - katolíckej hodnotovej orientácii obyvateľstva, pričom časť populácie ho nepovažuje za nutný ani pre výchovu detí. Znížila sa taktiež úroveň sobášnosti rozvedených. S postupom času aj na Slovensku dochádza k zmenám v spôsobe formovania rodín, kde prebieha rozhodujúca časť reprodukcie obyvateľstva. Okrem tradičnej rodiny je zrejmy život bez manželského partnera (s dieťaťom, či bez neho), programovo bezdetné manželstvá („dobrovoľná“ bezdetnosť sa stáva čoraz významnejšou), faktické manželstvá v podobe kohabitácií a homosexuálne spolužitia (či už i manželské?). Populácia, ak sa žení resp. vydáva tak prevažne vo vekových skupinách 25 - 29 a 30 - 34 rokov.

Neskoršie časovanie sobášov znamená zníženie plodnosti mladých žien. So sobášom už nedochádza automaticky k založeniu rodiny. Interval medzi sobášom a prvým pôrodom zostáva relatívne dlhý (Bačík, 2014).

Tab. 2: Vývoj základných demografických charakteristík po zmene politického systému (vybrané roky)

Table 2: Development of basic demographic characteristics after the change of political system (selected years)

Hrubé miery (%)	1990	2000	2010	2015
sobášnosť	7,6	4,8	4,9	5,3
rozvodovosť	1,7	1,7	2,2	1,8
potratovosť	10,6	4,4	3,2	2,9
pôrodnosť	15,1	10,2	11,1	10,3
úmrtnosť	10,3	9,8	9,8	9,9
dojčenská úmrtnosť	12,0	8,6	5,7	5,1
stredný stav (v tis.)	5 297,8	5 400,7	5 418,4	5 423,8
index rastu ¹⁾	100,0	101,9	102,3	102,4

¹⁾ rok 1990 = 100 %

Zdroj: ŠÚ SR (1997, 2016)

V roku 2002 sme zaznamenali historicky najnižšie relatívne hodnoty pôrodnosti (9,4 ‰) a úhrnnej plodnosti (1,18) pri absolútnom počte 50 841 živonarodených detí. Miery pôrodnosti sa ustálili na nízkej úrovni (graf 1) a premietli sa aj do hodnôt v jednotlivých regiónoch (mapa 1). Viditeľným sa stal hlboký pokles počtu narodených detí znížením plodnosti mladších žien a tým aj úhrnnej plodnosti. Ako je obecné známe plodnosť žien stúpa medzi 16. - 20. rokom, vrcholí vo veku 20 - 30 rokov a po 35. roku postupne klesá až k úplnej neplodnosti. Z toho vyplýva názor, že čím viac plodného veku majú ženy pri vstupe do manželstva pred sebou, tým menej možno u nich očakávať bezdetnosť. A naopak, čím je žena staršia, tým je u nej bezdetnosť pravdepodobnejšia. Ďalej to bolo zníženie počtu vydatých žien, rastúci počet kohabitácií, relatívne väčší počet detí narodených mimo manželstva (napr. v roku 2015 39,2 %), alebo odkladanie rodičovstva a vyšší vek matiek v čase prvého a v mnohých prípadoch aj posledného pôrodu.

Do tohto obrazu rozhodujúcich vplyvov je potrebné zaradiť aj vývoj počtu domácností podľa druhu. Zo štatistik censov z rokov 1991 a 2011 je badateľný pokles úplných rodín so závislými deťmi (o 259 637), nárast neúplných rodín so závislými deťmi (69 671) a evidentný vzrast domácností jednotlivcov tzv. „singles“ (209 891), u ktorých je málo pravdepodobné, že uzavrú manželstvo, založia si rodinu a budú vychovávať deti.

Graf 1: Vývoj počtu živonarodených a úhrnnej plodnosti na Slovensku v období 1950 - 2015

Graph 1: Development of the number of live births and total fertility rate in Slovakia during 1950 - 2015

Zdroj: ŠÚ SR (2016)

Z časového radu ukazovateľov mier reprodukcie (tab. 3) je zrejmé, že jednoduchá reprodukcia nebude v blízkej budúcnosti úrovňou plodnosti žien zabezpečená. Teoreticky to znamená, že napr. nasledujúcej generácii žien narodenej v roku 2015 bude chýbať $\frac{1}{3}$ potenciálnych matiek.

Prudký pokles pôrodnosti a plodnosti v poslednej dekáde minulého storočia sa spájal hlavne s mladými ľuďmi vo veku 20 - 24, ktorých sme diferencovali do troch skupín:

- a/ vstupujúcich do manželstva z rôznych dôvodov v nízkom veku,
- b/ uzatvárajúcich sobáš neskôr a majúcich prvé dieťa vo vyššom veku,
- c/ ktorí sa neženili ani nevydávali a to so snahou oddialiť vstup do manželstva na obdobie priaznivejších podmienok, alebo zakladali kohabitácie.

Nízka plodnosť je aj dôsledkom kultúrnych zmien, zmien v poradí hodnôt. S demokratizáciou spoločnosti a dôrazom na osobnú slobodu rastie sebavedomie, individualizmus a odpor k autoritám rôzneho druhu t.j. aj cirkvi, ktorá je mimo iného hlavným propagátorom vyššej plodnosti (Bačík, 2014). Nadhodnocovanie osobnej slobody vedie k oslabovaniu funkcie manželstva a rodiny (Marenčáková, 2006), čo sa následne odráža v štatistikách sobášnosti a rozvodovosti. Taktiež rastie význam vzdelania. Edukácia sa stáva prioritou, ktorá „súťaží“ s rodením detí, pretože deti podstatne uberajú čas na vzdelanie a vzdelávanie.

Výraznou zmenou režimu reprodukcie sa mení veková štruktúra populácie. Zatiaľ čo v roku 1990 predstavovalo zastúpenie detskej zložky 25,1 %, koncom roku 2015 to bolo 15,3 %. Naproti tomu podiel osôb 65 a viac ročných vzrástol z 10,4 % na 14,5 %. Pokračujúci trend postupného zmiernovania prevahy detí nad staršou populáciou sa dynamizoval s príchodom početne silnejšej generácie narodených v prvých povojnových rokoch, ktorí prekročia vekovú hranicu 65 rokov. Rokom 2006 zahájený trend prevahy staršej populácie nad deťmi v Českej republike (Kučera, 2008) sa v roku 2016 začne aj na Slovensku. Proces intenzívnejšieho starnutia populácie dokumentujú aj ukazovatele veku a výsledky stredného variantu prognózy obyvateľstva. Priemerný vek prekročil hranicu 40 rokov, index starnutia dosiahol hodnotu 94,2 % a index ekonomického zaťaženia bol na úrovni 42,4 %. Vo veku nad 64 rokov by mala byť v roku 2030 viac ako $\frac{1}{5}$ nášho obyvateľstva (Bleha, Šprocha, Vaňo, 2013).

Mapa 1: Pôrodnosť na Slovensku podľa okresov v roku 2015

Map 1: The birth rate in Slovakia in districts in 2015

Tab. 3: Miery reprodukcie na Slovensku v období 1962 až 2015 (vybrané roky)
 Table 3: The reproduction rate in Slovakia in the period 1962-2015 (selected years)

Rok	Hrubá miera reprodukcie	Čistá miera reprodukcie
1962	1,38	1,32
1970	1,17	1,12
1980	1,13	1,10
1990	1,01	0,99
1995	0,74	0,73
2000	0,63	0,62
2005	0,61	0,60
2010	0,69	0,68
2015	0,68	0,67

Zdroj: FSU (1972), ŠÚ SR (1994, 1997, 2003, 2014, 2016)

Možné scenáre ďalšieho vývoja

Pri pohľade do budúcnosti chýba povestná „krištáľová guľa“ a potom sa právom populačné prognózy označujú za históriu omylov. Nejde však v skutočnosti o omyly, ale o nízku prediktívnu schopnosť zložitých procesov, aké vo svojom rozvoji nesporne vytvárajú systémy s ľuďmi. Známym výrokom L. Roussela : „niekedy sa stane to, čo nikto neočakával“ narážame na výrazný pokles úrovne plodnosti a sobášnosti začiatkom 90. rokov na Slovensku, ktorý v 60. rokoch minulého storočia nikto nepredpokladal. Dnes žiadny demograf nebude predikovať, že vo vyspelých krajinách (vrátane Slovenska) dôjde k výraznejšiemu vzostupu úrovne plodnosti. Zdá sa, že súčasná úroveň plodnosti sa udrží, prípadne sa bude ešte znižovať.

Pohľad do budúcnosti sa sústreďuje spravidla do troch oblastí (napr. Pavlík, 1998). Prvou je problematika úmrtnosti, ktorá postupne stráca na svojom význame. Úroveň dojčenskej úmrtnosti, ktorá ešte začiatkom minulého storočia ovplyvňovala významne strednú dĺžku života sa priblížila k tak nízkym hodnotám, že jej demografické štúdium prestáva byť zaujímavé. Nádej na dožitie, sa vo vyspelých populáciách blíži k biologickej hranici dlhovekosti ľudskej populácie, ktorá sa pohybuje okolo 80 rokov pre obe pohlavia. Pokiaľ sa nedočkáme úplne prevratných zmien v poznaní a možnostiach ovplyvňovania genetického základu dĺžky ľudského života, nemožno očakávať, že by sa prirodzená hranica ľudského života podstatne zmenila.

Druhou je problematika širšej sociálnej a kultúrnej podmienenosti reprodukčného procesu. Jedná sa najmä o vývoj úrovne sobášnosti a rozvodovosti. K poklesu úrovne sobášnosti a k zvyšovaniu početnosti kohabitácií dochádza na Slovensku od už spomínaných 90. rokov minulého storočia. Sú dôsledkom rozvoja

spoločnosti i každého jednotlivca, ktoré sa vzájomne podmieňujú. Prejavujú sa rastom individualizmu, presadzovaním emancipácie žien a ich ekonomickej nezávislosti a odmietaním tradičných hodnôt ako súčasti cirkevných učení. Tento vývoj možno označiť ako krízu katolíckej rodiny, tej rodiny, ktorá bola a doposiaľ je dôležitým pilierom spoločnosti v rámci západnej kresťanskej civilizácie.

Treťou je problematika plodnosti a potratovosti. Najmä úroveň plodnosti dnes rozhodujúcou mierou ovplyvňuje populačný vývoj na Slovensku, kde nie je príliš významná zahraničná migrácia. Prestáva platiť obecné prijímaný ideál dvojdetnej rodiny. Skôr je možné predpokladať trvalejšie zníženie úrovne plodnosti, ktoré sa prejaví i v generačnom pohľade. Pokles pôrodnosti sa pravdepodobne zastaví na hodnotách pod záchovnou úrovňou, čo bude mať za následok trvalý úbytok obyvateľstva (Marenčáková, Pastor, 2006). Vývoj potratovosti možno považovať za jednoznačne pozitívny. Zároveň to znamená, že pre ďalší vývoj úrovne plodnosti strácajú zmeny v úrovni potratovosti na význame.

S rozvojom spoločnosti a jednotlivca sa presadzuje skôr nemysliteľná tolerancia všetkých typov demografického správania charakteristických pre západnú civilizáciu (ležime na jej východnom rozhraní). V populačnom vývoji Slovenska nachádzame rysy síce typické pre západnú civilizáciu, ale i napriek tomu čiastočne modifikované. S istou dávkou sentimentu môžeme povedať - „prajeme si modernizáciu, ale v žiadnom prípade nie westernizáciu“.

Záver

Predmetná problematika nám umožňuje zreteľne vymedziť dva modely reprodukčného i rodinného správania. Ten starší, ktorý prakticky už zanikol a nový model, ktorý nastolili početnejšie generácie žien, narodené v 70. rokoch minulého storočia (v období natalitnej vlny). Ako sa táto koexistencia premietla do reality je čitateľné z príslušných štatistik.

Výraznou zmenou režimu reprodukcie sa zmenila veková štruktúra populácie. Zatiaľ ešte nepatrí populácia Slovenska k tým starším v rámci Európy, ale v strednodobom časovom horizonte (do roku 2030), by sa im mohla priblížiť - v tej dobe by podiel seniorov mal prekročiť hranicu $\frac{1}{5}$ nášho obyvateľstva.

Ľudia sa už pravdepodobne nikdy nevrátia k spôsobu života, obvyklému pred 20, 50, resp. 100 rokmi a neprinútiť ich k tomu prídavky na deti, propagačné akcie, resp. legislatívne úpravy. Žiadne populačné opatrenia nebudú mať významnejší vplyv na úroveň plodnosti, prípadne na stabilitu rodiny. Zmysel má a zrejme bude mať len politika pre populáciu, teda drobné zlepšenia uľahčujúce život najmä rodinám s deťmi.

Pod'akovanie

Príspevok bol spracovaný v rámci projektu GAPF 2/10/2016.

Literatúra

- ALEŠ, M. 1995. Několik úvah po čtyřech letech. In *Demografie*. ISSN 0011-8265, 1995, roč. 37, č. 2, s.77 - 86.
- BAČÍK, M. 2014. Populácia Slovenska po štvrt'storočí transformácie. In *Geografické informácie*. ISSN 1337-945318, 2014, roč. 18, č. 1, s. 5-18.
- BLEHA, B. – ŠPROCHA, B. – VAŇO, B. 2013. *Prognóza populačného vývoja Slovenskej republiky do roku 2060*. Bratislava: INFOSTAT, 2013, 81 s. ISBN 978-80-89398-23-2.
- FIALOVÁ, L. 1998. Česká republika v kontexte európskeho demografického vývoja dříve a dnes. In *Demografie*. ISSN 0011-8265, 1998, roč. 40, č. 4, s. 259-261.
- FEDERÁLNÍ STATISTICKÝ ÚŘAD. 1972. *Statistická ročenka ČSSR 1972*. Praha: SNTL, 1972. 622 s.
- FEDERÁLNÍ STATISTICKÝ ÚŘAD. 1989. *Pohyb obyvatelstva v Československé socialistické republice v roce 1987 (část I.)*. Praha: PVT - pražský závod, 1989. 336 s.
- KOSIŃSKI, L. 1967. *Geografia ludności*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.
- KUČERA, M. 1988. Československo 1918 - 1988. In *Demografie*. ISSN 0011-8265, 1988, roč. 30, č.1, s. 3-9.
- KUČERA, M. 2008. Padesát let hodnocení populačního vývoje České republiky. In *Demografie*. ISSN 0011-8265, 2008, roč. 50, č.4, s. 230-239.
- LANDRY, A. 1934. *La révolution démographique*. Paris: Sirey, 1934.
- LESTHAGE, R. – VAN DE KAA, D. J. 1986. Two demographic transition? In *Van de Kaa, D. J., Lesthage, R., eds. Population: growth and decline*. Deventer, Van Loghum Slaterus.
- MARENČÁKOVÁ, J. 2006. Reprodukčné a rodinné správanie obyvateľstva Slovenska po roku 1989 z časového a priestorového aspektu. In *Geografický časopis*. ISSN 1335-1257, 2006, roč. 58, č. 3, s. 197-223.
- MARENČÁKOVÁ, J. – PASTOR, K. 2006. Teoretický rámec interpretácie vývoja prirodzeného pohybu obyvateľstva. In *Mládek, J., Kusendová, D., Marenčáková, J., Podolák, P., Vaňo, B., eds. Demogeografická analýza Slovenska*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2006. ISBN 80-223-2191-5, s. 28-44.
- MLÁDEK, J. 1992. *Základy geografie obyvatelstva*. Bratislava: SPN, 1992. 230 s. ISBN 80-08-00768-0
- PASTOR, K. 2000. Ekonomické vplyvy na priebeh poklesu pôrodnosti na Slovensku po r. 1990. In *Chajdiak, J., Luha, J., eds. 10. slovenská štatistická konferencia*. Bratislava: SŠDS, 2000. s. 179-184.
- PAVLÍK, Z. 1964. *Nástin populačního vývoje světa*. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- PAVLÍK, Z. 1998. Možné scénáře dalšího vývoje. In *Demografie*. ISSN 0011-8265, 1998, roč. 40, č. 4, s. 276-280.

- POTANČOKOVÁ, M. 2010. Odkladanie materstva do vyššieho veku na Slovensku vo svetle štatistických a kvalitatívnych dát. In *Bleha, B., ed. Populačný vývoj Slovenska na prelome tisícročí - kontinuita či nová éra?* Bratislava: Geografika, 2010. ISBN 978-80-89317-11-0, s. 39-61.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR. 1994. *Miery reprodukcie a plodnosti žien v SR - historický a regionálny pohľad*. Oblastná správa v Banskej Bystrici.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR. 1994. *Bilancia pohybu obyvateľstva Slovenskej republiky v roku 1993*. Bratislava.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR. 1997. *Štatistická ročenka Slovenskej republiky 1997*. VEDA Bratislava. ISBN 80-224-0508-6.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR. 2003. *Štatistická ročenka Slovenskej republiky 2003*. VEDA Bratislava. ISBN 80-224-0784-4.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR. 2014. *Vývoj obyvateľstva v Slovenskej republike a v krajoch v roku 2013*. [Online]. Bratislava, 2014, 150 s. [cit. 2016-09-14]. Dostupné na internete: <<https://slovak.statistics.sk/wps/wcm/connect/6fad4776-6fff-4d13-948e-b8e5310fa055>>. ISBN 978-80-8121-309-0.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR. 2016. *Hlavné trendy populačného vývoja v SR v roku 2015*. Štatistika v súvislostiach [Online]. Bratislava, 2016, 55 s. ISBN 978-80-8121-520-9.
- VAN DE KAA, D. J. 1987. Europe's Second Demographic Transition. In *Population Bulletin*. 1987, vol. 42, no. 1, pp. 1-57.
- VEREŠ, P. 1991. Několik úvah o současném a budoucím populačním vývoji. In *Demografie*. ISSN 0011-8265, 1991, roč. 33, č. 2, s. 97-105.

SLOVAK POPULATION FROM THE VIEW OF A SECOND DEMOGRAPHIC TRANSITION

Summary

The concept of the first demographic transition (revolution) introduced A. Landry (1934) to describe the processes associated with the gradual changes in mortality and fertility from high to low. Start of crossing dates back to the 18th century, when the impetus for his creation has become the industrial revolution in Western Europe. Slovak population "came" to transfer about half of the 19th century and this process was completed in early 90s of last century, when there were significant transformation process in the company.

Dutch Lesthage R. and D. J. Van de Kaa (1986, 1987) used the term second demographic transition (revolution) in their studies to describe the demographic development after World War II in Western Europe. The economy has overcome post-war difficulties, leading role in the company take over the service, science and technology, and thus the standard of living of the individual is largely determined by the level and quality of education and continuing education. Contraception

gradually changed its role - from a means of limiting the number of children in the family becomes a means of family planning, while not address only the question of how much the issue but when. Losing the relationship between marriage and starting a family, and the interval between marriage and first childbirth is extended. Inevitably declining fertility wanes and especially children of higher order.

Population development in Slovakia after February 1948, and by November 1989, in retrospect it appears to be completely transparent sequence changes that inevitably had to occur. In 1952, we recorded a historic high birth rate - 100 824 live births. Removed "exploitation" and "unemployment" planned economy created conditions of sustained economic growth and ensure social security of the population. It creates the general impression that these conditions will stabilize population development to consistently favorable level. However, the reality was much more complex. After 1989, the transformation processes in society are reflected in the increase in inequality (especially income), unemployment and the existence of poverty versus riches affluent layers. Economic transformation has been associated with the recession, reduced real incomes and increasing costs, even on the education of children, which will inevitably lead to a drop in the birth rate.

A substantial part of the second demographic transition are changes in family and reproductive behavior and a shift in the value system. Extension of hormonal contraceptives almost immediately initiate a change of traditional moral norms. Most members of the same generation behaved similarly, creating a new model of demographic cycle. Practical became scenario - after obtaining education respectively. not to award qualifications marriage quickly and not having a child or children, or even their not having at all. In 2002, we recorded historically low relative birth rates (9.4 ‰) and total fertility rate (1.18) in the absolute number of 50,841 live births. The birth rate has stabilized at a low level and are reflected as well in the levels of the various regions.

Subject on us to clearly define two models of reproductive and family behavior. The older one, who virtually has disappeared and the new model, which raised numerous generations of women born in the 70s of the last century (the period natal waves). How is this reflected in the coexistence reality it is read from the relevant statistics.

Significant change playback mode is changed age structure of the population. While the Slovak population still does not belong to those elderly across Europe, but in the medium term (until 2030), they would be able to bring - at that time the proportion of seniors should cross the line $\frac{1}{5}$ of our population.

People have probably never return to the way of life, usually before 20, 50 respectively. 100 years ago, and not force them to child allowances, promotions respectively. legislative changes. No population-based measures will not have a significant effect on fertility or on the stability of the family. It has a sense and probably will have only policy for the population, therefore small improvements to make it easier life especially families with children.

Mgr. Miloš Bačík, PhD.

Katedra geografie

Pedagogická fakulta

Katolícka univerzita v Ružomberku

Hrabovská cesta 5512/1A, 034 01 Ružomberok

E-mail: milos.bacik@ku.sk